

A PHILOSOPHIAI PROPAEDEUTIKA MAGYAR GYMNASIUMAINKBAN.

A philosophia helyzete gymnasiumainkban és egyetemeinken a M. Philos. Szemlében már több ízben volt a megbeszélés tárgya, a nélkül, hogy eddig vagy az egyik, vagy a másik irányban haladást észlelhettünk. Az intéző körök azzal vannak megelégedve, a mi van s nem nyulnak a kérdéshez. Nekünk philosophusoknak nem marad hátra egyéb, mint a tapasztalt hiányokat újra meg újra felemlíteni, hogy végre valahára a mi bajaink is orvoslást nyerjenek, a mi annál méltányosabb kívánság, mivel pl. a földrajzban oly hamar sikerült egy új tanítási rendet behozni. Jelen czikkem is azon kérdést fogja vitatni: kielégítő-e a philos. propaedeutika jelen állapota? Ezt pedig nem annyira a külső körülményekből, hanem a propaedeutika tananyagából, összevetve azt a gymnasiumi ismeretek körével, szeretném eldönteni.

A tény, melyből ki akarok indulni az, hogy a philosophia gymnasiumainkban még tanítatik; meddig? az, az uralkodó áramlatot tekintve, nagyon kérdéses. Tanítatik pedig az erdélyi kath. status intézeteiben a VII-ben psychologia, a VIII-ban logika heti két órában; ugyanilyen rendben és időben 1884. óta az ág. hitv. ev., államilag nem segélyezett intézetekben (melyekben az előtt a VII-ben logika, a VIII-ban psychologia tanítatott); a hely. hitv. evangélikusok intézeteiben a VII-ben lélektan, a VIII-ban logika. Csak az állami intézetekben találják elegendőnek a philosophia tanítását a VIII-dik osztályban, heti 3 órában, előre bocsátva a lélektant. Hogy mennyit tanulhatnak az érettségi vizsgálatra készülő tanulók nem egész 7 hónap alatt (tehát összesen 84 órában), mikor elméjük az érettségi vizsgálat terhe alatt görnyed, azt képzeltetni; és azt hiszem, ama sajnós tény, melyet az egyetemi tanárok sokszor hangoztattak: a rendszeres gondolkodástól való idegenkedés, inkább a tantervben, mint a gymnasiumi tanároknál magyarázatát, kikre ezért az egyetemi collegák már nem egyszer kívánták a felelősséget háritani.

A „M. Phil. Szemle“ már az 1886-diki évfolyamban részletesen és sok oldalról világitotta meg tanügyünk emez elhanyagolt és rendezetlen részletét. Hanem dr. Buday József tisztelt barátom szava, úgy látszik, elhangzott az átalános közönyösség pusztájában; pedig buzgóbban az ügy érdekében nálunk még senki sem szólalt fel. Ki lőn emelve az óraszám elégtelensége, a tanítók hiányos készülsége, melylyel e tantárgy tanításához fognak; több megfigyelendő javaslatot is olvasni a nevezett cikkben, melyeknél külföldi szakemberek véleményei is részletesen lettek tekintetbe véve. Mennyire emlékszem, a cikknek sem irodalmi, sem tanügyi hatása nem volt észlelhető.

Én épen azért nem ez oldalról kívánok a tárgyhoz szólani; egyfelől tanügyi miseriáinkat feltüntetni nagyon kietlen munka, másfelől pedig sikertelen és eredménytelen is mindaddig, a meddig a jelenlegi tanrendszer uralkodni fog, melyet a tananyag rendkívüli terjedelme és sokfélesége jellemez. Az „Utatisások“ szerint a philos. prop. hivatása „méltó befejezése lenni az összes iskolai tanításnak, a tanuló előtt is: mintegy öntudatosá téve eddigi fejlődésének menetét“. A milyen szépen cseng ez a phrasis, oly szomorú ama méltóság, melylyel a prop. „az összes iskolai tanítást“ jelenleg befejezi. Teljesen magamévá teszem Dr. Buday ur sötét rajzát, melyet e tantárgynak a tanárok általi kezeléséről s annak hatásáról a tanuló lélekre — vázolt. Szomorú az, mélyen elszomorító.

Hanem én nem ott keresem a főbajt és orvoslásának módját, a ho Buday József, Emericzy Géza és mások. Hiszen a régi időben sem tanultak terjedelmileg több philosophiát, mint jelenleg; és mennyi önálló gondolkodásu, széles látókörü emberünk került ki ezekből a „logikusokból!“ Legyenek nekünk mennyei tanáraink, legyen a tananyag oly stricte körülírt, mint a milyen ingadozó jelenleg az „Utatisások“-nak a philosophiára vonatkozó szövege, legyenek oly classikus tankönyveink, milyen gyenge azok nagy része jelenleg, — a philosophiai gondolkodás nálunk az által nem fog sem erősödni, sem terjedni. Mert a philosophia: gondolkodás, azt pedig nem taníthatja a propaedeutika; ő csak szabályozhatja, öntudatba hozhatja a már meglevőt, de nem taníthat arra, a mit a tanulók éveken át komolyan nem tettek: gondolkodásra. Az egykori iskoláknak a miénkhez képest összehasonlíthatlanul nagy és elvitatatlan előnye volt: az öntudatos gondolkodáshoz szoktatás (de nem is tanítottak ám annyiféle tárgyat s oly terjedelemben, mint jelenleg), a mi iskoláink rákbaja a sokat tanulás (multa), a gyermeki elme tulterhelése holt anyaggal, mely teher alatt ítélő ereje meggörbül, a lélek az activ tevő-

kenységtől elszokik s a gondolkodást oly tárgyak felett meggyüli, melyeket soha át nem érthetett (az idő és értelmi erő hiányán) s melyek rá nézve azért csak holt anyag, gyületes lim-lom. Hogy tehát a philos. gondolkodás iránti hajlam nálunk az iskolázott embereknél ritkább, mint egykor volt, azt a tanrendszer okozta s ebben keresem összes philosophiai bajaink alapokát.

Ebbe azonban egyelőre bele kell nyugodnunk; egy nemzedék fog elpusztulni ezen visszás bölcseségünktől, s saját kárunkon fogunk okulni. A jelenlegi kényszerhelyzetben nekünk, philosophusoknak, csak azon mód-ról lehet gondolkoznunk, miként lehessen legalább némileg életben megtartani azt a philosopháló vágyat, mely tanulóinkban tényleg megvan, s mely hogy erélyesebben nem nyilatkozik, tanrendszerünk okozza.

Szerény nézetemet legjobban fogom megindokolni, ha a philosophia jelen tanítását a gymnasium keretében előforduló tantárgyakkal összehasonlítom s kimutatom, hogy a philos. a jelen alakban épen nem lehet az, a minek az „Utasítás“ szerint kellene lennie: a gymn. tanítás méltó befejezője. E célból határozottan tisztába kell hoznunk:

I. a philos. propaedeutika helyét a gymnasiumi tantárgyak közt, s azon okokat, melyek annak tanítását követelik.

II. Annak ebből folyó módszerét és álláspontját.

III. A felölelendő problémák körét.

IV. A használt tankönyvek átvizsgálását ez ismereti kör szempontjából.

V. Akkor végre lehet megadni azon általános képet, milyennek kell lennie a philos. propaedeutikának, hogy célját elérje.

I.

Minden dolognak két tekintete lehet, a szerint, a mint azt célul vagy eszközüil tekintjük. Másként fogunk intézkedni, hogy e célt elérjük, másként fogjuk az eszközt alakítani, ha egy további célnak szolgál. A gymnasiumi philosophia is különbözni fog, ha azt öncélul, és ha azt a felsőbb oktatás eszközeül tekintjük. Nagyon jól tudom, hogy ezen distinctióhoz elméletileg sok szó fér, sőt meg is lehet azt dönteni azzal a tétellel, hogy pl. az egész világ csak eszköz a summum bonum elérésére s hasonló tételekkel. De mi nem akarunk itt ismeretelméleti finomságokban elmerülni: egy fontos gyakorlati problema sürgetős elintézését követel s itt a gyakorlatnak határai közt határozzuk meg a cél és eszköz fogalmainak értelmét.

Az állami tantervhez csatolt „Utasítások“ a gymn. philosophiát eszköznék tekintik. De az eszköz közelebbi meghatározásában oly

ingadozást veszünk észre, hogy éppen nem csodálkozhatunk azon tarkaságon, melylyel ez eszközt az egyes tanárok kezelik.

„A philosophia“ ugymond az „Utasítás“ „mint a többi tantárgy a középiskola körében, kénytelen megtartani az egyetemi oktatáshoz előkészítő jellegét“. A Janusfejnek ezen előfordult ábrázatán kívül azonban van egy hátratekintő is. „Nem mint külön tanszakot, hanem mint az iskolai tanulmányok eredményének összefoglaló áttekintését, veszi fel a philos. propaedeutika tanítását keretébe“.

E két magyarázat egyfelől nagyon is tág és határozatlan, másfelől egymással sehogy sem fér össze. Egyfelől a philos. prop. „egyetemi oktatáshoz előkészítő“ legyen: másfelől nem külön tanszakul tanítassék, hanem „az iskolai tanulmányok eredményének összefoglaló áttekintése.“ S e kettő nem egyeztethető.

„Az egyetemi tanításhoz előkészítés“ nagyon határozatlan kifejezés. Ugy is érthetni, hogy valamennyi egyetemi szakra készítsen elő a philos. propaed. és ez esetben monstrosus gondolat maga a propaed., tanítása pedig, mivel hogy mindentudó tanárokat még a tanárképző intézet sem birt eddigelé produkálni, oly munkát kívánna, melyet egyes ember nem birhatna el. Hozzá mindezen csudákat a gymn. philosophus 84 órában mivelje. Már hogy az „egyszerű és kettős könyvvitelt“ vagy a francia nyelvet „kétszer 12 órában“ eltaníthat valaki, — azt még csak elhinném; de hogy 84 óra alatt a propaed. minden egyetemi tanszakra előkészítsen, — azt elhinni már mégis nagy hiszékenység lenne.

Ha azonban a gymn. philos. ezen hivatását úgy kell érteni, hogy nem minden tanszakra, hanem csak az egyetemi philosophiára való előkészítés, akkor külön tanszakul kell azt tanítani. Azt hiszem, senki sem fog az egyetemi matematikára födrajzzal készülni, sem a physikára a latin grammatikával kezében; s ha így minden tanszakra a homogen tananyaggal kell előkészülni, — engedjünk meg annyit a philosophiának, hogy hozzá is tüzetesen philosophiai előkészület vezessen.

De külön tanszakul kell a philosophiát akkor is tanítani, ha valamennyi egyetemi tanszakra előkészít. Az „Utasítások“ ugyanis nem értenek egyebet a propaed. emez „előkészítő“ hivatása alatt, mikor a következőt mondják: a gymn. philos. „a különböző szakok anyagából és tanmenetéből meríthető bölcséleti okulást mintegy rendszerezi és összefüggésben jobban megvilágítja.“

Az „Utasítás“ tehát a bölcséleti okulást kívánja rendszerezítve látni, melyet a tanuló minden szaknak anyagából és tanmene-

téből meríthet. De miben áll az a mysteriosus „bölcseleti okulás“? Ha bölcseleti, akkor kell, hogy benne határozottág, világosság, alaposság legyen. De lehet-e az másként, mint ha bölcseleti tétel, azaz philosophema vagy törvény alakjában lép fel? Mert, ha ezt nem értjük alatta, hanem azt, amit a német burschok „Dunst“-nak neveznek, akkor kár azt „bölcseletinek“ nevezni. És ha csakugyan ilyen philosophiai tételek rendszeresítése lebegett az „Utasítás“ szeme előtt, akkor hogyan lehet a gymn. philos. „nem külön tanszak“? s ha nem azt kell érteni, akkor hogyan lehet „előkészítő“ az egyetemi oktatáshoz?

Ekkép az „Utasítás“-ban oly határozatlanságot látunk, hogy a tanítás ingadozó volta felett épen nem csodálkozhatunk. Mert egyfelől azt kívánja, hogy a propaed. az egyetemre előkészítsen s külön tanszak ne legyen; másfelől pedig azt tűzi ki hivatásául, hogy a bölcseleti okulást rendszeresítse. Amaz nem lehet, ha a bölcseleti okulást rendszerezíti, mert akkor külön tanszak: emezt nem teheti, ha az elsőnek akar megfelelni, mert külön tanszakkak ne legyen tanítva.

Szerény véleményem szerint az „Utasítások“-ban egy könnyen kikerülhető tévedés forog fenn, mely a philos. propaed. tanítására mégis bénító hatással van. Az Utasításokat félre vezeti azon indokolatlan gondolat, hogy a philos. propaed. feladata: az egyetemre előkészíteni; mihelyest e gondolat erőre kap, veszve van a gymn. propaedeutika. Akkor ugyanis nem elegendő többé a gymn. tanulmányokból szerzett „bölcseleti okulást“ rendszeresíteni, mert ez a philosophiát nyilván a gymn. ismeretköréhez köti; — hanem szükséges a philosophiai álláspontok tüzetes ismertetése, ismeretelméleti fejtegetések, kapcsolva bölcselettörténelmi kutatásokkal. Ezek az egyetemi philosophiára való előkészítés alaprészei, a miket nálunk, fájdalom! év év után nem találunk. Az egyetem többi tantárgyaira pedig, véleményem szerint, nem a philos., hanem az egyes tanszakok készítenek elő; a jogra a történelem, a philológiára a nyelvek, a matematikára a matematika stb.

Ha ezeket átgondoljuk, akkor a philosophiai oktatást a gymn.-ban külön tanszakkul lehet berendezni, a nélkül, hogy tovább mennénk, mint a mennyire ama „bölcseleti okulás“ határai követelik. A gymn. philosophiát tehát nem szabad egyetemi előkészítő eszközül tekinteni; mert az gymnasiumi önczél, melyre az összes tantárgyak önkényt rávezetnek.

A méddig azonban a philosophia fősúlya az egyetemre esik, addig annak nincs létjoga a gymnasiumi tantárgyak közt (a mint azt a németországi gymnasiumokból csakugyan ki is küszöbölték). Eltekintve ugyanis

attól, hogy nem minden tanuló megy egyetemre, kikre nézve annálfogva a philos., ugymint a görög, latin nyelv felesleges „előkészítő“ volt, — maga a gymnasiumi oktatás, tárgyainak logikai természete és jelentése által, megszabja a gymn. philosophia keretét. A tanuló minden tantárgyban oly fogalmakat sajátít el magának, melyeket keletkezésük és részletes szerkezetük tekintetében nem ért. E keletkezésüket és szerkezetüket rendszeresen megvilágítja neki a philos., melynek logikai része e taglalásra legalkalmasabb (miért is a régi hegeli logikák, ha okosan lettek előadva, eléggé meg nem becsülhető, mert reális, fegyelmet gyakoroltak a tanulók lelkein). Az „Utasítások“ magok sem zárkózhattak el a logikai kényszerűség elől, mikor azt mondják, hogy fel kell tárnunk pl. a „helyes gondolkodás szigorú törvényességét és útját, melyeket öntudatlanul a közéletben is követ minden józan gondolkodó“; hogy az erkölcsi ítéletek is kívánunk ily „üdvös hatást“, bár ezt az üdvösséget már a felekezeti dogmától kívánja adatni a tanulónak! Mi más ez, mint elfedése azon igen egyszerű postulatumnak, hogy a philos. a gymnasiumban rendszerezen taníttassék?

Vajjon mennyi taníttassék, az már más kérdés; némelyek pl. az etikát és aesthetikát is kívánják felölelni. A tárgyalás fonalán azonban ki fogjuk mutatni, hogy a gymn. philos. a lélektannal és logikával teljesen eleget tesz hivatásának s azért egyelőre azon meggyőződéssel elégedjünk meg, hogy a philosophia a gymnasiumban nem az egyetemi oktatás eszköze, hanem gymnasiumi önczél. Az indokok, melyek annak tanítását a gymnasiumban szükségesnek bizonyítják, még jobban megerősítik a mi hitünket.

Miért is tanítják a gymn. philosophiát? A válasz e kérdésre könnyű, ha a philosophiát gymn. önczélul tekintjük s az indokokat azért a gymn. tananyagban keressük.

A gymn. philos. 1., a gymn. tananyag egyenes kiegészítője, mennyiben az ember lelkét tárja fel a tanuló előtt; 2., a philos. megvilágítja az összes főfogalmakat, melyeket a tanuló nyert s azon módokat, melyeket azok szerzésében és csoportosításában követett; 3. végre gyakorlatképen is dicsérik a philosophiát, ugy mint a tornázást a test épségére nézve jónak dicsérik.

* Teljesen igaza van Meinongnak, mikor a »propaedeutika« szót elhagyandónak mondja. Mert az a logika, melyet a gymn. tanít, csak olyan, mint amit az egyetemen tanítanak; s a lélek természete az egyetemen sem lehet más, mint a gymnasiumban. Itt csak a módszerben van a különbség, nem a tárgyban, még inkább pedig az álláspontban.

Részletesebben :

1. A gymn. philos. a természettudomány egyik ágának, a természetrajznak szükséges befejezése. A természetrajz meg szokta ugyan adni az ember testi életének leírását, s még azon szervek szerkezetét is tanítja, melyek a szellemi életnek szolgálnak. De továbbra nem terjeszkedik; pedig e külső dolgok mily képét adják az embernek! Mi lenne az ember — szellemi tevékenysége nélkül! Valóságos skeleton, a melyre a természetrajz csakugyan a fősúlyt fekteti! Hogy ezen külső alakzatban milyen rejtett munkásság megy végbe, mikép alakul a realis világ idealis szervezett: az emberben, hogy örvend és kesereg a teremtés az őt ostromló külvilág hatása alatt, mint szövi terveit saját maga s embertársai javára, milyen iszonyu sorsra jut, ha (ami állatoknál nem lehetséges) eszét és önuralmát elveszté s mint élő halott tengődik valamely tébolyda verőfényes kertjében, — oh az emberi lélek emez Odysseáját a természetrajz nem ismeri! Azt csak a lélektan tárja fel az eszmélő ifju előtt, megértetve vele önmagát és az egész veszélyt, mely őt folytonosan környékezi. S ezen aetheri finomságu tüneményeket, melyek az öntudat ragyogó napjánál elbódító változatosságban, egymásba szövődő fonalakként csillognak, határozott törvények kormányozzák, s e törvények minden egyes élte felett uralkodnak s határoznak. Milyen lélekkel szabad az eszmélő ifjut az intézetből kiereszteni, a nélkül, hogy őt saját belsejének eme titkaira figyelmeztetnők! Ennyiben a lélektan az anthropologia kiegészítője s mint ilyen — gymn. tantárgy, melyet akkor is kell hogy az ifju ismerjen, ha egyetemre átmenni nem készül. Nyilván való, hogy a lélektant ekkép fogva fel, annak kezelése is határozott alakot fog mutatni, melyet legjobban a természetrajzi leíró módszer nevével illelhetünk.

2. Ezen, az ifjut megragadó kinyilatkoztatások, melyek előtte annyi sejtett titokról a fátyolt fellebbentik, gondolatait azon ismeretek körébe vezetik tova, melyeket a gymn. neki nyújtott. Az állatok s növények tömérdek egyedeit miként sikerült az embernek áttekinthetően csoportosítani? hogyan jutott gépek használatához? mi mozgatja a történelem nagy kerekeit? mi él a költészet ideáljainak keblében? helyesen vannak-e azok rajzolva, ecsetelve? miért igazak a matematika tantételei s kétesek pl. a chemia hypothesisei? A kérdéseknek véget nem érő sora az ifjut a gymn. tantárgyak tartalmából oda vezeteli el, a hol megfejtést és így megnyugvást remél lelke, — a philosophiába. E magasztos tannak kötelessége magyarázni mindent, ami magyarázható, de kötelessége egyszerismind azon határra is figyelmeztetni, melynél a magyarázat megszűnik s a félelmetes kétségű Unknowable kezdődik, melynek zárt

kapui előtt mindenki szeret elkullogni bántatlanul. A philos. a gymnasium tananyagát rendezni tanítja (logika), megismerteti az ifjút azon alap gondolatokkal, melyek mint követlenül ismeretes igazságok ragyognak az ismeretek tengere felett s melyekből mindent, amit a gymn. tanított, emberileg magyarázni lehet. Az ifju érteni kezdi, mit jelent az, amit ő éveken át öntudatlan engedelmességben eddig mint igazat tanult, a nélkül, hogy ez igazságról számot adhatott volna magának; s e mélyebb belátás arra képesíti, hogy a világ és ember belsejét ekkép ismerve, ítéletet merjen mondani a tanok helyessége, az állami és társadalmi állapotok erkölcsisége és jósága felett; valamint a szemét is megnyitja, hogy tisztán lássa, milyen sok a tévedés az emberi ismeretben, jogtalanság az államban, szeretetlenség a társadalomban, gonoszság az ember szívében. Így a gymn. tananyag realis alapján emelkedik az ifju az önálló ítélet magaslatára s lesz öntudatos jellemmé, ha a tanrendszer fonáksága és a kor romlottsága ez aktiv munkára elég erőt hagy meg számára és tért enged annak kifejtésére.

3. Sokat dicsérték egykor a philos. propaedeutika hatását a szellemi ruganyosság emelésére s ezen üdvös hatását tagadni nem is lehet. Értékét azonban tulozni nem szabad. A középkori finom distinctiók a theológiában, melyek ép úgy, mint jelenleg az ingatag jogi meghatározások, csak arra szolgáltak, hogy az igazat hamis lepelbe burkolják, minden esetre nagy szolgálatot tettek a nyilvánosság terén mozgó harczias kakasoknak. De valamint az aristotelesi syllogistika soha sem vitte előbbre a kényszerzubbonyhoz nem szokott szabad szellem haladását, ép oly kevésbé képesek a jogi distinctiók az emberi boldogságot biztosítani, sőt éppen ezek adják az alkalmat arra, hogy a gonoszság logikai frakkban és szoros keztyűben portyázásokat vihessen véghez az egyenes uton járó lelkek jószágában és boldogságában. Így vagyunk a logikai gymnastikával is. Elég gymnastikája van a léleknek a grammatika és syntaxis, valamint a matematika tanaiban, úgy hogy a philosophiát, a legtartalmibb tudományt, mint ilyen nyakatekert gymnastizálásra alkalmast magasztalni: a philosophia lealacsonyításával azonos.

Ha tehát a gymnasium „általános miveltséget“ kíván a tanulókkal közölni, akkor ismereti körébe öketlenül kénytelen felvenni a philosophiát is. Ennek. pedig, mint azonnal látni fogjuk, elég teendője van magában is, a nélkül, hogy az egyetemi oktatásra való előkészítést is az ő vállaira vetni lenne szükséges.

II.

Mihelyest pedig a gymn. philosophiát önczélul s nem egyetemi előfokul tekintjük, az egész azonnal más ábrázatot nyer. Megváltozik terjedelme, meg módszere, meg tárgyalási, illetőleg előadási (didaktikai) módja.

Az „Utasítások“ e tekintetben sem haladnak szerencsés uton s magukkal és a való élettal egyaránt ellenkezésbe jönnek. Ennek a határozatlanságnak is a gymn. philosophiai oktatás adta meg az árát.

Az „Utasítások“ ugyanis a gymnasiumi philosophiát úgy tekintik, mint egyetemi előkészítőt, s azért mégis hibául róják fel, ha a propædeutika „az uralkodó nagy rendszerek bármelyikéhez“ is csatlakozik. Nem tehetek róla, de nekem úgy látszik, hogy az „Utasítások“ fogalmazója maga magával sem volt tisztában az iránt, hogy milyen legyen hát az a szerencsétlen propædeutika. Mert a gondolat, mint látni fogjuk, nem rossz; de szóbeli öltözéke oly fogyatékos, hogy eligazodni rajta e helyen is nagyon nehéz. Ha a propædeutika csakugyan az egyetemi oktatás előkészítője, akkor teljességgel nem lehet azt kikerülni, hogy az uralkodó nagy rendszerek valamelyikéhez csatlakozzék. Az egyetemi philosophiára való előkészítés, a mint azt én az ismeretelméletben vélem találhatni, legalább a criticismushoz vagy positivismushoz fog csatlakozni; lehet, hogy Herbart vagy Hegel rendszerét fogja követni, — de valami rendszeres állást kell elfoglalnia. Másképp áll a dolog, ha azt gymnasiumi önczélul fogja fel (de ezt nem akarják az „Utasítások“). Akkor csakugyan nem szükséges magát *stricte* kötni egy nagy rendszerhez sem; bár végleg elszakítani azt e nagy alakításoktól, nem lesz lehetséges soha. Mert ha a lélektan a magyarázatról le is mond, s csak leírásra szorítkozik, akkor is egy rendszerhez fog csatlakozni, — a positivismushoz; és ha a logika csak a gondolkodási törvények felsorolására lesz utalva, akkor is kell hogy vagy Aristotelest vagy Kantot vagy Boole-t vagy Stuart Millt vegye támaszul, vagy legalább az ismeretelméleti álláspontok egyikére helyezkedjék. A philosophia, és ezt látszik felejtetni az „Utasítások“ fogalmazója, már egyszer olyan természetű, hogy annak egyes részei úgy függenek össze egymással, mint a matematikában; nem lehet rajta oly metszéseket végezni, melyeneket pl. a zoologia vagy a botanika eltűr. A nagy rendszerek gondolati tömege magához vonzza a részletekben mozgó gondolkodást is, — ez ellen hiába tiltakozunk. Annál kevesebb eredménye lesz a tiltakozásnak, ha a „bölcseleti okulást“ rendszeresíteni kell. Mivé rendszeresíti? Rendszerré Az pedig már mindig lesz egyike az „uralkodó nagy rendszernek“. Az

„Utasítások“ ezen kifejezése azért teljesen mellőzendő, ha philosophiát s nem isten tudja mit akarunk tanítani.

A közoktatásügyi tanácson e téves ingadozás miatt meg is esett azon irónia, melyet az élet a határozatlanságon el szokott követni, hogy oly könyveket volt kénytelen approbálni, melyeknek homlokára rá van nyomva az „uralkodó nagy rendszerek“ egyikének a bélyege. Ellenben elutasított egyet (tudtommal nem volt eddig még több), mely az „Utasítások“ intentióját elérte s meglehetősen szerencsével meg is valósította, Schlatter Alfréd, kassai tanár lélektanát. A tananyag mennyisége helyesen van megválasztva, a kellő egymásutáni rend (némely kifogással) el van találva, világos, egyszerű, érthető előadás (némely helyeket kivéve s a felesleges „Függelék“ elhagyva) meg van, — az álláspont pedig épen az, amit az „Utasítások“ kívánnak, független az „uralkodó nagy rendszerek“ bármelyikétől. De a szeszélyes Fortuna, vakságában különböző mértékkel mér és Schlatter ur könyve nem lett elfogadva, megengedve sem.

Ellenben a boldogult Babics Kálmán logikája Sigwart rendszeres logikájára támaszkodik, lélektana pedig vegyes alakzat; Dr. Klamarik János Lindnerféle logikája és lélektana Herbarti (a minél csak egyet sajnállok, hogy nem Drbal könyvecskéje szolgált alapul, mely még sokkal használhatóbb lett volna); egy ismeretlen fordító Jolly könyvét (rendszer nélkül) kívánta velünk megkedveltetni; Nemes Imre és Maczki Valér állítólag Horváth Cyrill „rendszerét“ követik; Pauér Imre Wundt logikáját és lélektanát vette mintának; Riedl Szende a herbartista Zimmermann-t követi. S mindezeket (Nemest és Maczkit kivéve) a gymnasiumok számára ugyanazon közokt. tanács approbálta, aki azt követeli a propaed.-tól, hogy valamelyik „uralkodó nagy rendszerhez“ ne csatlakozzék! Megfoghatatlanok n ha Fortuna szeszélyei s iróniája!

És minél jobban nézem e könyveket, annál inkább gyökeret ver bennem azon meggyőződés, hogy hazánkban valami különös előszeretettel uralkodik a herbartismus iránt, azon rendszer iránt, mely qua philosophia csak sophisticájával tud imponálni, de formalismusa miatt veszedelmes eszköz az ifjak lelkének a tartalmas gondolatástól való elszoktatására! Kezének nyomai mindenfelé éreztetik magukat philosophiánk kárára, s ha intézeteink nagy részében ezen irány ápoltatik, akkor mégis van valami az „Utasítások“ azon téves tételében, hogy a philo. propaed. az egyetem számára készítsen elő. Csakhogy akkor megint azt nem értem, miért nincs kitéve, hogy a herbartismus kivételt tesz ezen szabály alól.

És már most e könyveket ki használja?

A gymn. philos. tanárai, mint Buday ur már tavaly állította —, (s aligha nem volt igaz) többnyire egész tájékozatlanok a philos.-ban, s neki esnek bármely könyvnek, a melyet a sors épen nyújt nekik, épen azért, mert tájékozatlanok. De hol is tanuljanak ők philos.-t? Külföldre menni a hoszszu tanári előkészület miatt lehetetlen; nálunk pedig philos.-t tanulni, ha csak privat uton nem, hol lehetne? Csak végig kell néznünk azon szomorú tantárgysorozaton, melyet a m. kir. tud. egyetemen a philos. évek óta felmutat, s mely mindig egyforma: logika, ethika, néha aesthetika, psychologia 3-szor is, egy kis philos. történet. Hát ez-e a philosophia? Sémiféle ismeretelméleti előadás vagy seminarium? csak mindig mumiák feltüntetése? És ezekből ismerkedjék meg a leendő tanár a philosophiával? ezen primitív dolgok vezessék azt a philosopháló itélet magaslatára?

Azonban hagyjuk el e kietlen vidéket! Az „Utasítások“ nem kívánják azt, hogy „uralkodó nagy rendszer“ nyomása alatt álljon a gymn.-i philosophia. Tökéletesen helyes gondolat ez, ha a strict összefüggést nem engedik. S mi következik ebből? hogyan kell azt már most a tanítás közben érvényesíteni s megvalósítani? A gymn. philosophia tudományos álláspontjáról van szó.

Az „Utasítások“ ezen említett kívánságát világosan a következőképen lehet kifejtteni. Minden tudománynál a logikus megkülömböztet: 1. álláspontot, 2. az ebből folyó módszert, 3. az ismereti részeket, 4. a magyarázó végelvet. Az „Utasítások“, mennyire én megértettem, a fenti kívánsággal azt akarják mondani, hogy a gymnasiumi philosophia álláspontja legyen más, mint a rendszeres philosophiáé. Nem kívánják, hogy más anyag vagy alapelv legyen a gymnasiumi philosophiában, mint a melyik az igazi philosophiában van; azt sem kívánják, hogy rendszeretlen legyen, — éppen a „bölcseleti okulás“ rendszeresítése a fődolog, mint hely sen lön kiemelve. Mi legyen tehát a gymnasiumi philosophia jelleme ama fent jelzett 4 alpontra nézve?

1. A gymn. philos. álláspontját a gymnasiumi tananyag szabja meg. Ennek az álláspontja pedig a legtöbb szakban a megfigyelőn túl nem emelkedik, legmagasabb foka a bizonyító (mathemat., phys., chemia). A gymnasiumi philosophia sem fog ezenfelül józanul emelkedhetni. Végső elvekre nem fog elhatolni s legfőbb eszköze az analysis.

2. M ó d s z e r e ez álláspontból folyik. A lelki tünemények taglalásánál meg fog elégedni az analytikai leirással, s a positiv törvények összefüggésének j e l z é s é v e l ; a logikában fősúly fog esni az analytikai eljárásra, de itt már (ha csak positiv alakban is, minden mélyebbre ható magyarázat nélkül) a gondolkodás főtevékenységeinek tüzetes fejtegetése is lép előtérbe.

3. Az i s m e r e t e k , melyeket a gymnasiumi philosophia köte' es felvenni, a gymn.-i tananyaghoz szorosán kapcsoltsanak; részletesen a III. részben állítjuk össze.

4. A v é g e l v e k fejtegetése, mint tüzetesen philosophiai, az ismeretelméleti tanrészlet, a gymn. körén kívül esik. Ez már maga a philosophia, melynek csak a gymnasiumi tananyagban elágazó szárait van hivatva előadni a propædentika. Mert mint az „Utasítások“ helyesen, bár nem következetesen mondják „az uralkodó nagy rendszerek mindegyike a tudományos tájékozottság magasabb fokát tételezi fel, mint a minőre a gymn. tantárgyak folytán emelkedhetni.“

Hogy pedig mindezeket lehet r e n d s z e r e s alakban is adni, azt nem fogja kétségbe vonni senki, aki tudja, hogy a tudományos rendszerek az álláspontok s egyéb főgondolatok szempontjából különbözök lehetnek. A gymnasiumi philosophia ily módon csakugyan a gymn. testéhez alkalmazott „bölcseleti okulás“. Ily módon egyébként a gymn. philos. jobban fog szolgálni az egyetemi oktatásra való előkészítésnek is, mint ha az „Utasítások“ homályos szavai szerint járna el.

III.

A legközelebbi teendőnk már most azon problémák részletes kijelölése, melyeknek tárgyalása a gymn. tananyag által a philosophiától követeltetik. A gymn. philosophia feladata az, hogy a tanulót magamagáról világosítsa fel s annyiban a philos. a gymnasiumi tananyagot egy szükséges részlettel megtoldja, — a lelki tünemények törvényszerűségével; másfelől feladata az, hogy a gymnas. tantárgyak tanulásában szerzett fogalmakat határozottakká és pontosakká tenni tanítson s azon módokat is mutassa, melyekkel ezen munka egész a rendszeralkotásig felhalad. A felveendő problémák köre ezen tekintetek szerint következőképen alakul meg.

1. Első sorban nagy gondot kell fordítani az é r z é k e k r ől szóló tanra, felhasználva e czélból a psycho-physikai kutatások azon részleteit, melyek a tanuló előtt könnyen érthetők. Ilyenek a tudatküszöb fogalma, az inger erőfoki viszonya a képpel, a psychometria biztos mérési adatai. De a fősúly az érzéki adatok tüzetes és lehető kimerítő összeállítására esik (mint azt pl. Bain művében „The Senses and the Intellect“

vagy rövidebben ugyanannak „Mental and Moral Science“ cz. művében találjuk). Mert hiszen ezzel magyarázzuk meg a tanulónak, milyen uton jutott évekig tartott munkával a külső világ felfogásához, s itt hozzuk tudatába azon tartalmi anyagot is, melyet az érzékek öntudatának nyújtottak. Minthogy pedig világismeretünk egyik fele ezen adatokból áll, azért azoknak részletezése, törvényeik világos kimutatása a gymn. philos. egyik legfőbb és eredményekben legdúsabb teendője.

2. Hogy pedig világismeretünk másik részét is megértse, lelkünk divináló erejét, melylyel a külső leplen keresztül a tárgyak lényegébe hatolva, azokat sub specie aeternitatis látja, — ahhoz szükséges az értelmi tevékenységnek analysise. Ez analysis ne szoritkozzék formák összeállítására, szavakra (milyen pl. az ítézés schemája, az abstractio, reflexio s egyebek) mert ezek a tartalom nélkül, melyen fellépnek, egészen értéktelen és unalmas ismeretek; hanem tüntesse fel azon tartalmi, jelentéses tényezőket, melyeket a külvilág lelkünkben tevékenységre kelt, s melyekkel a lélek, mint szívó karokkal, magába felveszi a külvilág tüneményeit. Vagyis: mutassa ki az értelmi analysis, mely fővonások fordulnak elő ismeretünk bármely terén? miként lesznek ez általános vonásokból (milyenek pl. a cselekvés fajtái, az érzéki adatok fajtái stb.) concret tárgyak képei? hogyan lehet azokat tartalmuk alapján biztosan és helyesen vonatkozásba hozni egymással? Általában szólva: el a formalismussal a gymn. philos.-ból! több velőt, több tartalmat adjunk neki, mint a mennyi jelenleg van, mert a formák csak is a tartalom és zlelhetők világosan.

Az értelmi tevékenység fejtegetésénél legtöbb suly esik a fogalomképzésre. Ennek két oka van. Egyrészt a tudománynak magának befejezett formája éppen a fogalmi, másfelől a gymn. célja a fogalmak szerkezetébe s azok viszonyaiba világos betekintést nyújtani. Az utóbbit pedig, kivált a mi jelenlegi viszonyaink között, égető szükségnek fogja mindenki elismerni, ki gymn. növendékeink gondolkozási képességét közelebről és tüzetesen ismeri. Az én tapasztalataim legalább meg-egyeznek sok más tanártársam észleletével s enyhén szólva az összbenyomás az, hogy gymn. tanulóink a gondolkodás analysisében nem állanak azon fokon, melyre azokat a tanterv a sok tantárggyal emelni kívánta.

Szinte hihetetlen azon gyámoltalanság, melyet a VIII. osztálybeli tanulók tanusítanak, mikor arról kell számot adniok, hogy voltaképen mi is rejlik az általuk megtanult fogalmakban? S ez nemcsak a közönséges fogalmaknál a tény (pl. ló, kályha, pad, ajtó stb.), hanem oly tár-

gyaknál is, hol a szakismeret egész a fogalomig előhaladt (pl. természetrajz, vegytan, physika). Annak analysise, hogy a szó mögött rejlő jelentés mily egyes szálakból szövődött össze, — igen nehezen és sokszor eredmény nélkül vergődik.

Ezen szomorú tapasztalatnak okát a tanároknak keresni, igen divatos és olcsó bölcseleg; — hanem azt hiszem, mégis téves. A tanár a tananyag mennyiségéhez van kötve; az „Utasítások“ részletekig szabják meg, mi és milyen terjedelemben végeztessék az isk. évben az egyes tantárgyakból. S ha e tananyagot az elemi és középiskolákban figyelmen kívül tekintjük, lehetetlen meg nem ütköznünk azon tömegben, melyet a gyermeki lélek már az elemi iskolában kénytelen volna megemészteni, ha a gymn. nagy tananyagát értelmesen feldolgozni kívánja. Az elemi iskolában szokik a gyermek a szavak betanulásához, s annál inkább, minél több anyagot nyújtanak neki. Már a gymn.-ba átlépő gyermekek is hozzá vannak szokva a memorizálást fődolgotul tekinteni s ezt aztán a gymn.-ban is folytatják, a hol az ismeretek nagy mennyisége a legjobbakat is arra kényszeríti, hogy kellő átértés, részletekig ható analitikai átgondolás nélkül tanuljon be oly dolgokat, miket a tantárgy magával hoz. Mert physikailag időt nem engedünk a tanulónak az átgondolásra.

Akármi legyen különben a gondolkodási erő háttérbe szorulásának az oka, — egy bizonyos, hogy a gymn. philos.-nak elégtelen előmunkásai vannak, a nagy részben át nem gondolt tananyagot részletezni, lehetlenség; hozzá a tanuló oly időben kapja a logikát, a mikor szavak tanulásához már hozzá szokott. Itt csak egy teendője marad a logikának: az értelmi tevékenységnek főtényezőit tartalmilag csoportosítani, azaz áttekintést adni a gymn. tananyag alapfogalmain s azokon mutatni ki a logikai formákat. A meddig azonban e log. formák főczélul fognak taníttatni, a mint az most divik, ugyanazon sorsra fognak eljutni, mint a többi tanok: azokat is „bemagolják,“ — mert ez a terminusa.

S e nehéz feladattal szemben milyen szerep jutott a logikának? Nem lett-e az állami tanterv által a gymnasium legszélső sarkába szorítva? Van-e az állami gymnasiumokban a tanároknak több ideje a logikára, mint 3 hónap? S lehet-e ezen 3 hónap alatt a gymn.-i tananyag analysisét csak főpontokban is végrehajtani? miképen juthatna a gymn. tanár ezen kívül még annyi időhöz, hogy a logika egyéb tanait, kivált a módszert és a tudományok elosztását tárgyalhatná? Ekkép az „Utasítások“ jó szándéku körvonalozása kénytelen szónak maradni, mert, a kellő előmunkát hiá-

nyában, a szükséges idő szűkében a tanár a feladatot sikeresen meg nem oldhatja.

Ha azonban a fogalomképzés tana értelmesen lett átdolgozva, akkor az értelmi tevékenység másik két formája az ítézés és következtetés is észszerűbben kezelhető, mint jelenleg. Az ítélésnél nem csak a formára szabad tekinteni, melybe az kész állapotban öltöztethető, mert ezen külső lepel nagyrészt grammatikai s mélyebben kell itt, a gyökérig elhatolni, a synthesis alapjáig, azaz fel kell tüntetni azon okokat, melyek valamely ítélet meghozására készítetnek. Csak azon tanuló, a ki ezt értette meg, bír elégséges betekintéssel az ítézés processusába; mert ez alában van a realis logika, mely gondolkodásukban valóban végbe megy; s melyet nem lehet az A, E, I, O, száraz képletével kifejezni sem.

A kellő fogalomkészítés és ítézés pedig a következtetések alapja, sőt mondhatni, hogy ez utóbbi már amabban foglaltatik. Ámde a következtetésnél is a gondolatok tartalmából kell kiindulni. Azaz: nyerjen a tanuló belátást abba, hogy bizonyos gondolatokból amazok jelentése miatt csak bizonyos, határozott más gondolatokat lehet kényszerűen levezetni. A meddig a következtetésről azt hiszszük, hogy a Barbara, Celarent s a többi barokk nevekkel lehet azt elsajátítani, addig az abstractiók honában vak szemmel tévelygünk. A realis gondolkodás soha sem jár el az aristotelesi chablone szerint és a ki még oly jól érti az utóbbit s annak gondolkodási alapjába nincs belátása, az ügyes scholastikus lehet, de öntudatos gondolkodóvá nem nővi ki magát.

Egy szóval: az értelmi tevékenység taglalására (nem csak lélektani alapjaiban, hanem a realis gondolkodásban nyilvánuló alakjaiban is) a legnagyobb gondot kell úgy a lélektanának mint a logikának fordítani.

3. A gymn. philosophiának az értelmi tevékenység rendszeres alakjait, meghatározást, felosztást, bizonyítást, módszert is kell világosan előadnia. A 3 elsőről megemlékeznek ugyan a rhetorikában is; de az ott szükséges szempont bizonyos fokig elfedi a tiszta logikumot és olyannal vegyíti, a mi más ország terméke. Arról pedig, hogy az emberiség és az egyes milyen uton jut el a tudomány birtokához, a gymn.-i oktatás sehol összefüggőleg, még elvéve is ritkán értekezik. Pedig mennyi gondolkodási erőt lehetne megtakarítani, ha a módszerrel tisztában volna a gymn.-ot elhagyó ifju. Vessünk egy pillantást saját fiatalságunkra s valljuk meg, hogy csak számtalan tévedés, kapkodás után, botorkálva s csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel tudott mindegyikünk a helyes tudományos utra vergődni. Mit csináljon már most az ifju, a ki az egyetemre

megy át s a ki az ott rá váró módszeres eljárással szemben (mathematikában, természettudományokban legalább) azon fegyverrel sem rendelkezik, hogy a módszer különböző fajairól tiszta fogalma legyen?

4. Bizonyára ez lebegett az „Utasítások“ szeme előtt, mikor a logikai ismeretek körébe a tudományok rendszeréről szóló rövid áttekintést is felvette. És ennél szerencsésebb gondolat alig lehet. Nekiünk egykor az akadémiai első évben a tudományok encyclopaediáját tanították, s ez által bár sápadt, de mégis valamiféle képet nyertünk azoknak rendszeres összefüggéséről. A gymn. tanulót is kell ilyen vázlatos képpel felszerelni, mielőtt a gymn.-ból elbocsátjuk. Legyen a tudományok száma korlátolva a gymn.-ban tanultakra, az ezeken túl fekvőket a tanulóknak csak jelezzük, — de minden esetre meg legyen adva e sovány váz, hogy a tanuló az egyetemen jól megválogathassa a tantárgyakat. S az egyetemi philosophia építsen aztán ezen alapra! Nagyon kívánatos volna, hogy az első egyetemi semesterben egy ilyen ihletett szellemű előadás foglaljon helyet, melyben kötelezőleg részt vegyen mindenki, a ki tudományos pályára lépni akar. De kötelező legyen, lelkesítő, fenköltleki ember adja, milyen volt Fichte maga korában, — majd meglátszanék annak emelő, nemesítő hatása az egyetemi ifjúságnak nem csak tanulmányain, hanem egész gondolkodási irányán is.

5. A gymnásiumi tanuló legtöbb idejét a nyelvek foglalják le. A gymn. philos. azért nem fogja mellőzhetni a beszéd (Sprache) tüzetesebb fejtegetését sem. Nem elégszem meg e tekintetben azzal, hogy a logika a párhuzamos grammatiko-syntaktikai formákat is felöleli; — ha én tölem függne, a logikum tisztántartása kedvéért a nyelvtani fejtegetéseket a logikából végleg kizárnám. Annál inkább kell a nyelvnek lélektani oldalát fejtegetni. A téves linguistikai hypothesisek, melyek a nyelv eredetére, annak a gondolkodással való viszonyára vonatkozólag stb. keringnek, igen könnyen volnának leszállíthatók az igazság azon alacsony fokára, melyet valóban elfoglalnak, ha azokat előítélet, azaz a philologus nagyító pápaszeme nélkül, tekintenők.

6. A matematikai tanok is oly helyet foglalnak el a gymnásiumokban, hogy a nyelvekkel bátran versenyre kelhetnek. És méltán! Az emberi elmének nincsen szigorubb, következetesebb tevékenysége, mint a matematikai s az ember életére és tudományára alig van egy tantárgy nagyobb fontossággal, mint ez. A matematikai módszert maga a tananyag tünteti fel a tanulónak, a deductio világos jellemzését a logika megadja; egyet azonban nem szabad ezentul még mellőznünk: a tér és az idő fejtegetését. Amazon alapul az egész mértan, emennek hajtása

a szám s ugy rajta épül az egész számtan. Lélektan ép ugy mint logika köteles e két nagy alapot a tanuló világos tudatába emelni, hogy belássa: voltaképen mit mivel ő, mikor e két tudománnyal foglalkozik s az erre vonatkozó tevékenységet kifejti. Hogy a mostani tárgyalások e tekintetben szinte kivétel nélkül tévesek, azt a IV. részben látni fogjuk. A tér és idő leszámraztatása ugyanis egészen felesleges a gymn.-i czélra; ellenben a kettő tulajdonságainak részletezése, hogy az azokra vonatkozó matematikai alaptételek alapjukban át legyenek értve, — ez a gymn. philos. feladata.

7. Az irodalmak, a poetika egyenesen utalnak egy nagy szellemi tevékenységre, melyet *phantasia* neve alatt ismerünk, valamint azon érzelmekre, melyeket a szép művek, bármily alakban lépjenek is fel, lelkünkben felidéznek. Ez érzelmeknek gondos elemzése visszafelé vezet a szép művekben mindenkor fellépő alkatrészekre s ennyiben pótolhatja az *aesthetika* rendszeres tanítását. Ezt pedig annyival inkább fogja megtenni, ha a *phantasia* működésének elemzése is járul hozzá. Ismeretes a szakember előtt ama nehézség, melylyel a *phantasia* taglalása jár; egy kész eredményeiben észlelhető, tevékenységében, mivel nemtudatos, meg nem figyelhető erő fejtegetése a legkalandosabb hypothesisekre vezethet el, ha a magyarázat *cum grano salis* nem történik. Azért azonban a tevékenység egyes jellemzőit, azok közül az alapvetőt kiemelve, összeállítani, — a nemtudatosot pedig rábizva magára a *phantasiára*, hogy sejtelmesen kiegészítse, — a gymn. propaedeutika egyik elmaradhatlan kötelessége.

8. Az indulat, akarás és a tett taglalásának fontosságát kiemelni felesleges. Az egyes ember személyes élete, az emberiség izgalmas és nyugodt változásai, — mind ezekben bírják okukat. Erkölcstan és politika egyaránt utalnak e tanok fejtegetésére.

Ezzel ki van jelölve azon kör, melyben a gymn. philosophia tartalmilag mozoghat. A szakembertől bocsánatot kérek fejtegetéseim hosszadalmassága miatt, de ezen részletezést el nem hagyhattam, mert csakis ezzel lehetett a gymn. philosophia szoros viszonyát a gymn. egyéb tantárgyaival kimutatni, s csak ha ez összefüggést ténylegességében és szükségképeniségében átértjük, — csak akkor egyezhetiünk meg arra nézve: mily terjedelemben s mily módszerrel lehet a gymn. philosophiát sikerrel azaz ugy tanítani, hogy a gymn. tananyagot betetőzze s a tanulót maga felől tájékoztassa.

Összefoglalva mindezeket, azt nyerjük, hogy a gymn. philosophia körében tüzetesen tárgyalandó kérdések a következők: 1. a psychophysika elemei; 2. az ismerés *analysis*e (fogalom, itélet, következtetés); 3. a

módszertan és 4. a tudományok rendszere; 5. a beszéd; 6. a tér és idő; 7. a phantasia; 8. az érzés, indulat és akarás.

IV.

Gymnasiumi philosophiánk iskolai könyvei az általam körülírt tananyagot valamennyien felölelték. Ennyiben a III. részben újat nem mondtam; nem is volt szándékom. Hanem a jelzett ismeretkör részeit különböző fontossággal ruházták fel s így különböző terjedelmű s természetű taglalásban is részesítették s ezt úgy általánosságban s elvileg kimutatni talán még sem lesz felesleges. Célomat, mely nem egyéb, mint philosophiai álláspontról egy gyakorlati kérdésnek lehetőleg helyes megoldása, el sem érném, ha tankönyveink viszonyát a jelzett anyaggal tüzetesebb vizsgálatnak nem vetném alá. E vizsgálatnak pedig két irányban kell eredményre eljutnia. Ki kell derülnie: 1. nincs-e felesleges a mostani könyvekben és 2. nincs-e kevés felölelve?

Mindkettőre képesít a III. szakasz végeredménye. Határozottan feleslegesnek tartom a propaedeutikák mindazon részleteit, melyek a gymn. céllal a fent jelzett kapcsolatban nem állanak. Egész feleslegesek a metaphysikai speculációk a lélek lényegéről, annak a testtel való viszonyáról, annak halhatatlanságáról, — mert ezekről sénki tudományos megfejtést jelenleg még nem adhat. Felesleges a mystikus tünemények felvétele, a somnambulismus, magnetismus, hypnotismus fejtegetése, mert ezek ítéletre még nem érett, hanem tanulmányozást igénylő, homályos tünemények. Elhagyható még az alvás és álmok fejtegetése is; amaz, a mennyiben physiologiai okaiban ismeretes, mint nem pusztán emberi, hanem általános állati élettünemény a zoologia (és talán a botanika?) körében fejtegetendő, az álmoképek tana pedig egyrészt a kép-kapcsolás, másrészt az öntudat psycho-physikai taglalásába felvehetők. Röviden: a propaedeutika a megbizonyítható tanokra szorítkozzék.

Vannak azután tulságosan bőséges, tulságosan sovány és hiányos részletek. Ezekre nézve, mivel több helyen megindokolást igényelnek, tüzetesebb megbeszélést tartok szükségesnek, hogy az egyes főkérdéseknél véleményem könnyen észrevehető határok közt kidomborodjék. Egyébiránt itt előre és sommásan akarom megjegyezni, hogy propaedeutikus könyveink legnagyobb részt rendszeres könyvek, a nélkül, hogy ezt hibájukul rónám fel. Nagyobb hiba az, hogy némelyek vagy a tanulóra nézve vagy egyáltalában érthetetlenek. Van olyan is egy pár, a melynél meg vagyok győződve, hogy írója maga sem értette.

E hiányok okát első sorban a szerzőknek tájékozatlanságában lehetne találni, kik kétfélék: egyetemi (bár kevesen vannak) és legtöbben

gymnasiunmi tanárok. Amazok nem ismerik kellően a gymnasiumot, emezek nagyrészt nem ismerik kellően a philosophiát. Jó tankönyv ilyen viszonyok közt valóban nehezen kerülhet napvilágra. Részletezni szerzőnként ez állításomat nem fogom; egyfelől nem egyes művek bírálata itt a szándékom, hanem philosophiai áttekintés valamennyi meglevő iskolai propaedeutikánkon, másfelől már annyi iskolai propaedeutikát bíráltam életemben, hogy jól laktam vele. Hálátlan és eredménytelen fáradozás az egész.

Szemem előtt minden eddigi bírálatomnál egy propaed. ideális alakja lebegett, melyet a bírált könyveken részleg vagy egészen megvalósítva óhajtottam találni s nem találtam. A színészek szeretik, ha a költő szerepüket, a mint mondják, testükhöz szabja. Igy kívánám én, hogy a philosophia propaedeutika a gymnasium testéhez legyen szabva. Ne legyen bő, mert akkor lóg rajta s a felest meg nem értik; ne legyen szűk, mert szabad mozgását megköti. Legyen egy szóval gymnasiumi philosophia s ne legyen propaedeutika (mint az „Utasítások“ kívánják); ez utóbbivá, mint már mondtam, biztosabban válik, ha az előbbeninek célját helyesen szolgálja.

Tíz propaedeutika (lélektan) fekszik előttem; különbözök a forrásaik (a hegeliéket mellőztem, közel fekvő okoknál fogva) s ha választanom kellene köztük, azt tenném, hogy egyes részleteket az egyikből, másokat másból tanítanék. Van köztük olyan, melyről az ember csodálkozik, hogy lehetett azt gymnasiumi tanuló számára írni s ha meg lett írva, engedélyezni. Kettőnek az álláspontja egyetemi, abstracte fejtegető, alig van felvilágosító példa; egy meg oly zavaros, hogy maga a tanár sem ismerné ki magát, a ki az után tanítani akarna. Kettő jó herbartista könyvecske, melynek baja az, hogy épen ott, a hofelőadása találó, analýsise helyes, a szerencsétlen herbarti lelki önmegtartások lépnek közbe, nehogy a tanuló valamikép ezen sallang nélkül találja a tanrészletet megérteni. Egyik Bain Sándor szép művét veszi vezérfonalul s a leíró állásponton marad, kettő a régi tehetségi elméletet követi s őszintén bevallom, ez még legkezelhetőbb. Van olyan is, a ki könyvének oly zavaros beosztást fektet alapul, hogy azzal gymnasiumokban a philost. terjeszteni akarni, valóban csodálkozásra méltó naivság. Az álláspontok változatoságában tehát a mi propaedeutikáinknál nincs hiány. Consequentia azonban csak a két herbartista könyvecskében van, kivált a régibb, valóban mintaszerű könyvecskében; könnyűség tekintetében a két facultativ lélektan áll első sorban. A többi a gymn. tanulóra nézve csak az érthetlenség kisebb-nagyobb foka által különbözik.

S ha ezen tíz könyvet szemügyre veszem, akkor a fent jelzett 8 kellék tekintetében a következő képet nyerjük.

1. A psychophysikai tanrészlet 7-ben nincs, egyben a mérési eredmények nélkül, egyben rendszeres általánossággal, — egyben érthető alakban s megfelelő mérési eredményekkel, bár ez utóbbiak a főeredményekre nézve is hiányosak.

2. Az értelmi tevékenység taglalása mindenikben meg van. De e tárgyalás értéke nagyon különböző. A kanti állásponton állók világosan megmondják, mit kell az értelem alatt érteni, de a tevékenység részletezésébe azon egyen kívül, hogy az fogalom, ítélet és következtetés alakjában folyik le, nem igen bocsátkoznak, ha csak a reflexio és abstractio általános formáját annak nem akarjuk yenni. Egynél azt sem érthetni, miben keresi az értelmi munka tevékenységét; a herbartisták okosan fejtegetik, bár a képzetek kétes tana itt is zavaró, — de az egyik, a régibb, méltánylandó megjegyzést tesz hozzá, hogy t. i. az értelmi munkánál a spontan figyelem nagy fontosságu, míg a másiknál ez nem domborodik ki. Kettő általános abstractiókban mozog (az egyiknek az az érdeme van, hogy legalább az eszméket csoportosítja, ha már példákön nem is mutatja a tanulónak, miként származnak azok). Egy meg ösztövéér formalismussal merészel hozzá lépni az értelemhez, ez isteni szikrához, hogy azt, mint az X. városbeliek a napot, a foltos zsákba fogja.

Valamenynyinél azonban a tárgyalási mód, az, ami legkevésbé kielégítő. Határozott kijelentése annak, hogy mit értünk „értelem“ alatt, e tevékenység lefolyásának előadása, az eredménynek legalább vázolósa — többet használna, mint ha egy ily nehéz kérdést még azzal is bonyolítunk össze, hogy keletkezését nem értelmi miveletekből magyarázzuk. Mert ezen magyarázat elfeledi a tényt s értéke annyira kétes, hogy véleményem szerint az értelmet más alsóbb functiókból megmagyarázni s levezetni nem is lehet.

3. A tudományok rendszerére való lélektani előkészítés sehol nincsen megadva; alig hogy szárazon azon alakoknak alkatát említik, melyeket ítéletnek és következtetésnek ismerünk. De hogy miből? és mire? következtetünk s mi az a vezető fonal az egész tevékenységben, azt sehol sem találtam.

4. Azt hinnők, hogy a beszéd kérdése szerencsésebb sorsban részesült. Hatnál egyáltalában szó sincs róla, pedig nem régi lélektanok; kettőnél van szó, de az egyik csak jelzi, a másik a physiologiai kutatásokat e téren nem ismeri (pl. Kussmault) s így általánosságban csak

ugy háziasan taglalja a kérdést. A régi herbartista itt kitünő kivételt képez; külön §-t szán a nyelv physiologiai oldalának és külön §-ban kezeli annak psychikumát. Az álláspont azonban kissé régi benne. Ezen összeállítás elegendő arra, hogy elképzeljük, milyen belátása van a gymn. tanulónak a nyelv alkatába, ha a gymnasiumból kikerült. Ez irányban ismerete a betetőzést nyilván nélkülözi.

5. A tér és idő fejtegetése háromban egyáltalában nincsen, ami jele annak, hogy szerzőjük nem a gymnasiumra tekintett műve megszerkesztésében; kettő csak meghatározta, egy másik szemlélésformákul mutatja be. A többi „keletkezeti“, még pedig, hol „izommozgásokból“, hol képsorokból. Ez utóbbi a legtevésebb (bár a régi herbartista fejtegetései nagyon is szépek és érthetők), mert idegenszerű elemeket vegyít a tanba s azzal még sem képes a tér és idő fontosságát, meg az azokban észlelhető tulajdonságokat kidomborítani. Pedig miként akar az az apriori synth. itéletekről beszélni a logikában, aki ez iránt nem világosította fel a tanulókat?

6. A phantasia kérdésénél még égetőbb szükség van a világos tárgyalásra. És ime mit tapasztalunk? Öten a visszaidézéshez kapcsolják egyszerűen, anélkül, hogy (a régi herbartistát kivéve) az értelemmel való szoros viszonyát kiemelnék. Az egyik minden kapocs nélkül állítja oda, egy nagyon helyesen az értelem elősegítőjeül veszi, egy súlyt fektet benne az önálló alakításra, egy meg épen a gondolkodás („okoskodás“) után helyezi (— mi célból, azt a szerző tudja! —). De egyetlen egyben sincs világosan megmondva, mely eredmény jellemzi voltaképen a phant. tevékenységét? Mert ha ezt világosan megmondanák, a phantasia helye a lelki tevékenységek közt meg volna határozva, holott most csak a hűtlen emlékezetnek egy fajtát képezi s viszonya pl. az értelemmel, akarattal egészen határozatlan.

7., Az é r z é s világa egyes szálaknak oly bonyolult szövedéke, hogy azt a tanuló előtt részletekben felfejteni, a lehetetlenségek közé tartozik. A gymn. lélektan, ha valahol, itt fog szorítkozni a helyes analysisre, a kellő határok között, ez pedig bizonyosan rá fogja vezetni arra, hogy egyszerű érzés és indulat között különbséget tegyen. Ezt a különbséget megteszi: 6, a többi együtt tárgyalja. Az előbbeni 6 közül pedig e g y az akarat u t á n tárgyalja, mely esetben az akarat + vagy — irányának meghatározása rejtélynek marad. Az indulatok elosztása erőfeszítőkre és erőszegőkre nem helytelen és soknál meg van tartva. — A tárgyalási mód azonban csak kettőnél (illetve a kantistákat bevéve: 4-nél) megfelelő; ennél a kettőnél pedig (kivált egynél) egy kitünő angol

minta szolgál alapul, mely jobb felhasználást érdemelt volna. Az érzésnek fejtegetését más alakban tévesnek kell tartanom; mert egyfelől a fiatal lélek épen az indulatokat legnehezebben bírja magának analysálni s átnézetet nyerni felettük rá nézve, már a gyakorlati életre való tekintetből is, sokkal fontosabb, mint a képzetek lefolyásának hosszadalmas taglalása. Azért sem a herbartisták eljárása, sem más kettőnél a sommás, értekező eljárás tetszeni nem akar. Sokkal jobb szeretem akkor a világos, rövid, igénytelen kantistáimat.

8., S végre az a k a r a t! Négyen ösztönt, önkényt és szabad akaratot különböztetnek meg; egy a mozgási tünetényekhez sorolja, egy gyakorlati fejtegetéssel akarja a problémát elütni, egy azon célszerűen összetartozó mozzanatokot sem emeli ki, melyek az akaratban fellépnek; négyen a fejtegetést helyesen a szükség érzetével kezdik s a vágy és kielégítés közti viszonyra rámutatnak. De mennyi itt is az ingadozás! arról az áttetsző tárgyalásról, melyet okos könyveknél kívánunk, sehol sem lehet szó. A tanuló, ha a meglehetősen hosszadalmas fejtegetéseket elvégzi, még csak igazán nem tudja, mit jelent az: akarni! S ezzel a lélektan a legnagyobb hibát követte el. Mert ha az erkölcsös élet alapfeltételeit nem bírja a tanuló előtt feltárni, — akkor az ethika megértetésére nem tette képessé, vagyis egyik főkötelességét elmulasztotta.

Ha azonban valaki jónak találná azokat a fejtegetéseket is (s lehetnek olyanok is pl. írók), azok tanításának lehetetlenségéről ily alakban könnyen meggyőzhető. A lélektani könyvek mindegyike átlag: 118 oldal; van olyan is, mely 180, 170, 150 lapra terjed s csak a legújabbak szállanak a 100 lap alá egész 63-ra. Ugyan kérdem, hány órában bírják el azt a 118 oldalt úgy eltanítani, hogy a tanuló azt megeméssze? Hát akkor mennyi marad a logikára ugyanazon iskolai évben? Tehát vagy túlterhelés vagy be nem fejezés, — ez a lélektani oktatás sorsa állami gymnasiumainkban. Mert a többiek óvatosságból már két évre osztják meg az elvégzendő tananyagot s akkor csekélyebb tananyagot könnyen s haszonnal lehet elvégezni.

Vessünk már most egy összefoglaló pillantást azon tananyagra, melyet a tanulók a lélektanban kapnak s mondjuk meg: megfelel-e az a gym.-i célnak? A psychophysikai tevékenységről csak igen keveset nyernek a könyvből; az értelmi munkának analyse sehol sem kielégítő; a tudományok rendszeres áttekintésére nincs sehol az alap megvetve; a nyelvről sehol sem kap a kutatás színvonalán álló fejtegetést; a tér és idő felfogását idegenszerű elemekkel megnehezítették; a phantasiánál annak jellemző tevékenysége, viszonya az értelem világával sehol sem

domborodik ki; az érzés világaról csak egy könyv ad elégségesnek alig nevezhető áttekintést, az akarat tevékenysége még mechanikai lefolyását illetőleg sincs érthető határozottsággal taglalva.

A mit tehát a lélektan el akar érni, a mi főhivatása leme: megvilágítani azon lelki tevékenységeket, melyeknek eredményeit a tanuló a gymn. oktatásból megismerni tanult, — azt a lélektan jelen viszonyaink között sehol sem éri el.

Azt fogják talán mondani, hogy a hiányokat majd a logika pótolja; az rendszeresít, felvilágosít s egyuttal a látkörön is tágít. Előre figyelmeztetem a szives olvasót, valami nagyon vérmes reményeket ez irányban ne tápláljon. Ez már azért sem lehetséges, mert a logikára a VIII. osztályban (ha együtt tanftják a lélektannal), még annyi idő sem jut, mint a lélektanra. S ha jutna is, amazé a tanév eleje s így a szellemi erőnek legjava; a logikát már a matura lázas viszonyai közt kénytelen a tanuló — „átgondolni“ (!). Így is azonban oly nagy és abstract a tananyag, hogy annak sikeres elvégzése előttem hihetetlen. 11 logikai könyv fekszik előttem, van köztük egy 308 lapos, egy 174 sűrűn nyomott lappal — átlag véve pedig egyre esik 146 lap. Ha csak 3 lap esik egy órára, 48 óra kell legalább az elvégzésre, anélkül, hogy az ismételésre szükséges időt kihatánám. A lélektanra 50, a logikára 50 óra, ez összesen 100 óra — (akkor is csak végig hajtása ez a tanulóknak a nagy ismeretanyag); — a tanterv szerint pedig a két tantárgynak legjobb esetben mindössze 84 órája van, a melyről ismételésre, gyakorlásra is jó részt le kell vonni. A tananyag sikeres és értelmes befejezése ilyen körülmények közt a priori kétséges.

És mit tartalmaz már most ama logika, melyet gymnasiumainkban tanítanak? Gyanus már az is, hogy többen, e tananyagban nem bizva, logikai olvasmányokat is akarnak még felvenni. Mert hiszen, ha a logika értelmi rendszeresítője valamennyi gymn. tantárgynak, azt hiszem, elegendő tárgya, anyaga van magában véve is, hogy még olvasmányokkal is terhelnie magát, épen nem szükséges. És valóban, akik ezen olvasmányokat kívánják, ezt csak azért teszik, mivel a mostani logikai anyag hasznavehetőségéről meg vannak győződve. Ezért kell máshonnan valami logikumot behozni a különben pusztán emlékezeti tömegbe.

Ugy a hogy a logikát most kell tanítanunk, az csakugyan azon közös szomorú sorsra jut, a melyre a többi tantárgyak: „bemagoltatik.“ Pedig, ha valamely tantárgynál, akkor a logikánál nem szabad ezen emléző módszert megengedni, mert hiszen épen a logika akarja a tanulót minden eddigi tanultakról világos ítélethezásra képesíteni. Most

pedig a gymn. logika a legjobb tanár kezében is a jelzett sorsra jutni kénytelen azért, mert jelenlegi rendszere üres formalismus, mely százados munka után nyerte megállapodott alakját és jelenlegi fogalmazását, de a melynek igazságát magok a tanok nem garantirozzák, sem pedig nem bírják bebizonyítani. Magában véve nem lehet rosszallani, sőt kell hogy a logika, mely minden ismeretet rendszeresíteni kíván, maga is rendszeres legyen. Csakhogy azon tanok, miket rendszeresít, nem bírnak tartalommal, azok velő- és csontnélküli alakok, melyek mint az éhezé-étel után, úgy lesik a „példákat“, hogy azoktól meghízzanak. S a rendszeresítés nem a tanok belsejéből fakad, hanem külsőleg rájuk erőszakoltatik. Így történik, hogy a tanuló szabályt szabályra halmoz, s mikor a „rendszer“ végére jut, az egész feletti áttekintést elvesztette. A tény brutális uralma itt is lábra kapott; tény az, hogy valaki ilyen fogalmakat pl. különböztet meg — rendszerbe, azaz sorba vele! Tény, hogy Kant ennyi meg ennyi itéletet tanít, — sorakozzék a tény a többi tények közé! a syllogistika csupa tények sorozata, melyeket a gondolkodás tényéből hiába akarnak levezetni! tények és formák a definitio, osztás, bizonyítás, módszer és tudományok rendszerénél is azok, miket tanulni kell. S ez üres formalismus egyes tényei között semmi összefüggés nincsen. Amint egyszer elkészültünk a fogalommal, az itélettan elhagyja s maga utján jár; a syllogismus az itéletek A, E, I, O, alakján kívül egyebet nem használ, a fogalmak tartalma itt már egészen elmellőztetik. Még egyszer rátérünk ezekre a definitio és osztás formáinál, de már a bizonyítás, a módszer egészen tényleges alapokra helyezkednek, a bizonyítási eljárás nem igazolja a maga helyességét az itélés természetével; a módszert nem vezetik le a gondolkodás alapirányaiból; a tudományok rendszere pedig, mely nem egyéb, mint fogalmak rendszere, azokra való támaszkodás nélkül újra csak a tényre, e folyton változó Proteusra hivatkozik s kapkodva inog egyik végteltől a másik felé.

A mi logikáink egy része pedig az értelmes levezetés hiányát bizonyos kenetteljes bőbeszédűséggel akarja elfedni. Némelyik hosszadalmasan fejtegeti a nyelvi akot, melybe a gondolat öltözik, egy másiknak a metaphysikai fogalmak nádparipája, a módszert és a tudományok rendszerének áttekintését némelyek ily formalistikus fejtegetéssel vélik fűszerezhetni. Pedig mindezek csak azt eredményezik, hogy a valódi logikum e szerencsétlen szóáradat alatt teljesen elmerül.

Lehetetlen elképzelni is, hogy milyen mindenféle alakokkal találkozunk ezeknél a „rendszerekuél.“ Némelyek a kanti alapon állva Herbartot

követik és ezek a legjózanabbak (ilyen van ama 11 közül 3); mások a fogalomalkotást mellőzik s azonnal átmennek az ítéletre, inductio, deductio, oksági törvény, erő fennmaradására s végül a syllogismusra (ilyen van 2.); 4-nek tanai az érthetőség dolgában a legcsekélyebb igényeknek sem tesznek eleget, egy csak az elemi logikát fejtegeti. Van olyan is, a melyben kezdettől végig példa nincs, csak a rendszeres alakoknál akad. Valamennyi közül használhatónak csak egyet mernék állítani, s annak is egy hiánya volt t. i. a tudományok rendszere vázlatosan sincsen érintve. Nyelvezete, világos tárgyalás, alkalmas (bár nem bőséges) példái azonban csakugyan gymnasiumi oktatásra nézve hasznos kézi könyvül mutatják. Onnan érthető széles elterjedtsége is az egyes intézeteknél.

Meglepő jelenség továbbá az, hogy épen azon részek, melyekre az „Utasítások“, mennyire én értem, a legtöbb sulyt kívánják fektetni, a módszer és a rendszeres átnézet, a legkevésbé sikerültek. Nyolcnál 11 közül nincsen a tudományok felosztásáról szó sem, egynél kielégítő (bár inkább elméletileg disseráló), kettőnél nagyon felületes és hozzá kétes az elosztás. A módszertanban számba vehető, okos fejtegetést csak négyenél találhatni s ezek közül egy, bár nagyon okosan van szerkesztve, régi s az újabb módszeres haladásokat nem ismeri. A többinél alig érthető szószaporítást vagy pedig csak gyenge vázlatot találunk.

Ezen azonban nem fogunk csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy a fogalomról és ítéletről szóló tan milyen primitív majdnem valamenynyiben (az egyik igen beható ugyan, kár azonban, hogy egyrészt nem igaz az, amit tanít, másrészt pedig oly abstract fejtegetés, milyent a gymn. el nem bírhat). Azok, akik legalább annyit ismernek el, hogy vannak fogalmak s nem öntik össze a „névvel“, annyit tudnak mondani róla, hogy a fogalom a tárgy lényegének szellemi képe, mely áll különböző jegyekből, melyeket lényeges és esetékes jegyekre különböztetnek meg. A ki ezen abstract formalismust megérti, az még mindig csak schemeneket fogdos; miért nem mondjuk meg a tanulónak: miféle való jegyek lépnek fel a fogalmakban? miért nem tanítjuk meg őket arra, miként csinálódnak ebből való fogalmak? miért tekintjük mellékesnek a determinációnak mindent átható funkcióját? A tanuló, aki a való jegyekkel megbarátkozott, ezek rendszerében oly alapot nyer, a melyre a tudományok áttekintését egyszerűen felépítheti. Így csak schemenekkel bajlódik, melyek a valóság megértésére nem vezetnek.

A fogalomról szóló tan nem hiába áll az egész logika elején; benne van az ítélés és következtetés csirája, benne a meghatározás, felosztás s

a tudományok rendszere. Hanem a valóságra kell vonatkoznia; e nélkül nincs semmi értéke. A tanár azért, ki öntudatosan akarja tanultatni a logikát, a fogalomtan a legnagyobb gonddal fogja ápolni. Akkor azt találja, hogy a logikának legfőbb haszna éppen abban van, hogy a gondolatok öntudatos analysisére vezet. A tanuló pedig, aki megtanulta azon nagy gondolkodási törvényt, hogy a fogalmak a jegyek számával szűkülnek, s a determinatio terén kellő jártasságot szerzett, — maga fog rájönni arra, hogy az ítézés hányféle alakot mutat. A Kantféle négy csoport, melyet az újabbak úgy is szétrobbantottak (a mi logikáinkban is) ilyen tanuló előtt kétes becsü chabloneának fog bebizonyulni; annál nagyobb hatalomnak ismeri fel az analytikus és synthetikus ítéletek megkülönböztetését. S ha egyszer meglelte azon fonalat, melylyel az analyt. és synth. ítéleteket meg lehet ismerni, — akkor végleg fog szakítani az aristotelesi logika vézna szabálykáival, az ítéletek problematikus négyszegével, nevetni fogja a megfordítási szabályok erőködését, — mert mindezen, csak formalistikus tekintetben érdekes, dolgokat az ő egyszerű kriteriuma, saját esze, minden külön szabály nélkül is megmondja neki.

Szóval: a fogalomtan és az ítézés a gondolatok való alkatrészeit vegye figyelembe, azoknak jelentése vezesse a gondolkodás való törvényeire, melyek nagyon különböznek a logika formális törvényeitől. Ezen logikai tévedésre, mely propaedeutikáinkban vészes hatását régóta észlelteti, már két év előtt bátorkodtam figyelmeztetni; * ugylátszik, szavam pusztában hangzott el s valószínű az lesz jelen felszólalásomnak is a sorsa. De a dolgot nem szabad jelen állapotában meghagyni s e helyen az összefüggés és az átnézet viszonylagos teljessége az ismétlést maga követelte.

De a legmerevebb formalismus a syllogismusban uralkodik. Nem szükséges itt az aristotelesi syllogismusnak kritikájába bocsátkoznom; fődologban az említett értekezés már megtette s részletekben majd máskor, ha kell, kifejtem a legnagyobb tévedéseit. Azon tény maga, hogy az újabb logikusok legnagyobbjai e tan számára más alapot keresnek, elegendő ok arra, hogy az aristotelesi syllogismus részletezésével egyszer valahára hagyjunk fel. Avagy nem szomorú-e azon tény, hogy 30, 40, egynél 160, a legjobbnál is 59 lapra terjed e tanrészlet, melynek értelmes begyakorlása egy maga az iskolai évnek a log.-ra eső idejéből egy

*) Programm-értekezés a budapesti ág. h. ev. főgymn. 1885-iki értesítőjében. Ujra lenyomva a M. Philos. Szemle 1885-iki évfolyamában.

holnapot vesz igénybe? Hozzá ezen tanrészlet pusztá formalismus, kétes szabályokba foglalva; a tudományos gondolkodás számára semminemű haszonnal nem bír, s a rendszertan számára előkészítésül nem szolgálhat.

Nem, ezen formalistikus irány nincs arra hivatva, hogy a gymn. tananyagot öntudatosan megértesse, még kevésbé, hogy rendszeresítse. A tantárgyak a valóságot tanítják; a logikának ezért a való gondolkodásból, nem annak száraz formáiból kell kiindulnia, ha a gymn. tananyagot méltóan akarja befejezni. Azért a logikai könyvekben a legfőbb súly mindig a fogalomra és itéletre kell hogy essék, kevesebb a következtetésre, mely eme kettőnek szabályai által vezéreltetik. A legnagyobb világosság pedig kívántatik a módszertantól, mely nélkül csakugyan befejezetlen a gymn. tanuló ismeretköre. Ha azután a tudományok áttekintésénél azoknak a philosophiába való áttérése is megérintetik, ha a tudományos álláspontokról és elvekről világos, ha nem is részletezett, képet nyújtunk a tanulónak, akkor a propaedeutika megfelelt az „Utasítások“ minden kívánságának s megmaradt mégis külön tanszakknak és megtartotta rendszeres alakját is, mely nélkül épen ezen tant gondolni lehetetlenség.

V.

Mindezeket összefoglalva a gymn. philosophiára nézve, hogy sikerebb legyen a tanítása, következő javaslatom volna.

1. A gymnasiumi philosophia ne legyen előkészítő az egyetemre, hanem a gymn. tanítás egyik célja. Az utóbbit teljesen elérve, az első kívánságnak is jobban fog megfelelni.

2. A gymn. philos.-rendszeres oktatás legyen.

3. Tárgya a gymn. tananyag által kiszabott körben mozogjon. Ezen felül terjeszkedni, céljával ellenkezik.

4. A lélektanban módszere analitikai; a tünemények pontos ismeretése legyen fődolog. Magyarázatai az analysis határai közt maradjanak, — melaphysikától óvakodjék. Az analysis kivált azon tüneményekre forduljon, melyek a gymn. egyes tantárgyainak alapját képezik.

5. A logika rendszeres tudomány. A lélektan eredményeire (kivált az értelem fejtegetésére) épüljön. Fősúly essék a fogalmak és itéletek képzésére, mellékes a syllógismusra; amarra építse a rendszeres alakokat is. A módszer fejtegetése elemi és a tudományos anyaghoz csatlakozó legyen; a tudományok áttekintése a fogalomtanra és módszertanra épüljön s végződjék azzal, hogy a philosophia főteendőjét: az ismeretelmélet szükségképeniségében s fontosságában megéreztesse.

6. E célból a philos. propaedeutika tanítása a VII., VIII. osztályokba helyeztessék vissza, úgy mint egykoron volt, a VII-ben lélektan, a VIII-ban logika taníttatván.

7. Hogy pedig a gymn. philos. hiába való anyagalmaz ne legyen, szállíttassék le a gymnasiumi tananyag terjedelme általában oly fokra, melyet a gyermeki elme elbir. Ezen reformatio innen lejjebb is terjedjen, az elemi iskolákra; mért azokban vettetik el a szellemi sorvadás csirája, a mennyiben a gyermeki gyenge lélek a tananyag bősége által értelem nélküli tanuláshoz vezettedik, a melyet, ha egyszer megszokta, elhagyni későbbi években sem lesz egy könnyen hajlandó.

Böhm Károly.
